

Buhara Hanlığı ve Afganistan

The Khanate of Bukhara and Afghanistan

Muhammed Bilal ÇELİK*

Öz

1500-1920 yılları arasında hüküm süren Buhara Hanlığı, Osmanlı Devleti'nden sonra en uzun süre yaşayan Türk-İslam Devleti'dir. Mâverâünnehr merkezli kurulan hanlığın yayıldığı topraklardan birisi de, bugünkü Kuzey Afganistan'dır. Afganistan toprakları 16. yüzyılın başında Timurlu Devleti'nin tamamen dağılması ile birlikte üç nüfuz bölgesine ayrılmıştı. Batısı Safevi Devleti'nin kontrolü altındayken, doğusu Babürlü Devleti'ne tabiydi. Kuzeyi ise inceleme konumuz olan Buhara Hanlığı hâkimiyetine girmiştir. Hanlığın kurucusu Muhammed Şibanî Han, 1505 yılında Belh, 1507 yılında da Timurlu başkenti olan Herat'i ilhak ederek Kuzey Afganistan topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuştur. Ancak onun ölümüyle birlikte bu topraklar terk edilmek durumunda kalırsa da, 1526'da Belh şehri ve çevresi, Canibek'in oğlu Kistan Kara Sultan tarafından Buhara Hanlığı'na tabi kılınmıştır. Bu tarihten itibaren Belh, Buhara Hanlığı'nın Buhara, Semerkand ve Taşkent ile birlikte dört önemli ana yönetim bölgesinden biri olmuştur. II. Abdullâh Han (1583-1598) döneminde Bedeşşan, Kunduz, Talukan ve Kulab ele geçirilerek hanlık sınırları neredeyse Kabil'e kadar dayanmıştır. Ancak Buhara Hanlığı'nın Afganistan topraklarındaki hâkimiyeti inişli çıkışlı olmuş, burayı kesintisiz bir şekilde elde tutmak mümkün olmamıştır. En uzun soluklu hüküm sürülen yer Belh olmuş, özellikle Tukay-Timurlular (Astrahaniler, Canioğulları) Hanedanı döneminde ise burası hanlık veliahdının yönetim merkezi yapılmıştır. Burada başkentten nispeten özerk hareket eden veliaht, merkezi yönetimi oldukça zaafa uğratmıştır. Bu makalede Nadir Şah'ın 1737 yılında Belh, 1738 yılında da Bedeşşan'ı ele geçirmesine kadar Kuzey Afganistan'daki Buhara Hanlığı'nın hâkimiyetini, bu hâkimiyeti kaybetmemek için de zaman zaman Safevi Devleti ve Babürlü Devleti ile çatışması işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Buhara Hanlığı, Babürlüler, Afganistan, Safeviler, Herat, Belh

Abstract

The Khanate of Bukhara, which reigned between 1500 and 1920, was the longest surviving Turkish-Islamic State after the Ottoman Empire. The Khanate, founded in Ma Wara al-Nahr, had the opportunity to spread in the northern Afghanistan. The territory of Afghanistan was divided into three zones of influence after the complete dissolution of the Timurid Empire at the beginning of the 16th century. The west was under the control of the Safavid State, while the east was subordinated to the Baburid Empire. The northern part was dominated by the Khanate of Bukhara. As Muhammad Shibani Khan, the founder of the khanate, acquired Balkh in 1505 and Herat, the capital of Timurids, in 1507, he conquered a large part of the territory of Northern Afghanistan. However, with his death, although these lands were abandoned, the city of Balkh and its environs were subjected to the Khanate of Bukhara by Kistan Kara Sultan, son of Janibek, in 1526. Since then, Balkh has been one of the four main administrative regions of the Khanate of Bukhara, together with Bukhara, Samarkand and Tashkent. During the reign of Abdullâh Khan II (1583-1598), Badakhshan, Kunduz, Talukan and Oulab were captured and the khanate borders were almost extended as far as Kabul. However, the dominance of the Khanate of Bukhara on the territory of Afghanistan has been fluctuating, and it has not been possible to

Makale Geliş Tarihi: 09.09.2019. Makale Kabul Tarihi: 02.04.2020

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: bcelik@sakarya.edu.tr; ORCID İD: 0000-0002-8246-134X.

Görüş

Akademik
Bakış

327

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

keep it uninterruptedly. The longest ruled place became Balkh, especially during the reign of the Tuqai-Timurids (Astrakhanids, Janids). Here, the heir, relatively autonomous from the capital, has weakened quite the central administration. In this article, it will be discussed the Bukharan hegemony in Northern Afghanistan, and its conflicts with the Safavid State and the Baburid Empire from time to time in order to avoid losing that hegemony until Nader Shah seized Balkh in 1737 and Badakhshan in 1738.

Key Words: Bukhara Khanate, Baburids, Afghanistan, Safavids, Herat, Balkh

a) Giriş

Bugün Afganistan olarak isimlendirdiğimiz ülke, günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemini hep korumuş, büyük devletlerin hükmetmek, en azından nüfuzları altında tutmak istedikleri bir yer olmuştur. Bilindiği kadarıyla İskitler ile Kuşanlar zamanından itibaren Türk topluluklarına ev sahipliği yapan bölge/ülke, Harezmsaşlar Devleti'nin ilhakını müteakip 1222 yılında Cengiz Kağan'ın Moğol İmparatorluğu'na dâhil olmuştur.¹İlerleyen süreçte İlhanlı Devleti ile Çağatay Hanlığı'nın bir parçası olan Kuzey Afganistan toprakları, bu devletlerin tarih sahnesinden çekilmesi ile ortaya çıkan Timurlu Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Hatta Emir Timur'un ölümünü müteakip yerine geçen Şahruh'un başkenti Herat'a taşınması ile birlikte de bugünkü Afganistan topraklarının önemi artmıştır. "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırılan dönem, 15. yüzyılda Afganistan merkezli yaşanmıştır. Timurlu Devleti'nin 1507 yılında ortadan kalkmasından sonra Kuzey Afganistan, inişli-çıkışlı da olsa, takriben 230 yıl Buhara Hanlığı'nın idaresinde kalmıştır.

16. yüzyılın başından 1737'deki Nadir Şah'ın işgaline kadar olan incelediğimiz dönemde, Kuzey Afganistan toprakları daha çok Horasan olarak isimlendirilmekteydi. Horasan terimi büyük ve küçük olmak üzere iki biçimde ifade edilmekte olup 'Büyük Horasan' bugünkü Kuzeydoğu İran, Güney Türkmenistan ve Kuzey Afganistan'ı içine alan geniş bir coğrafyaydı.² Buhara Hanlığı'nın fetih sahası olan Horasan'ın bu kısmı, aynı zamanda 'Afgan Türkistanı' olarak da bilinmekteydi. Bu coğrafya günümüzde ise Kuzey Afganistan olarak isimlendirilmekte olup güney sınırını Hindukuş Dağları'na kadar uzatmak mümkündür.

b) Buhara Hanlığı'nın Kuruluşu ve İlk Fetihler

Buhara Hanlığı'nın kurucu unsuru Özbek halkı, 14. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda Hanlığı'nda meydana gelen siyasi mücadeleler neticesinde ortaya çıkmış, 15. yüzyılın ilk yarısında da, Cengiz Kağan'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban neslinden olan Ebu'l-Hayr'ın (1428-1468) başlarına geçmesiyle birlikte de ayrı bir il haline gelmişlerdir.³ Onun döneminde Özbekler güçlü bir si-

1 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, tr. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 152-159.

2 Horasan terimi için bkz. Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c. 18, 1998, ss. 234-241.

3 Özbeklerin ortaya çıkışları için bkz. Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız*

yasi yapıya sahip olsalar da, ölümünden sonra sıkıntılı günler yaşamıştır. Oyrat saldırılarının yanı sıra, daha sonra Kazaklar olarak adlandırılacak grubun da kendilerinden ayrılmasıyla, Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şibanî (Şeybak, Şahbaht) Doğu Deşt-i Kıpçak'ta daha fazla tutunamayacağını anlayarak Mâverâünnehr'e gelmiş ve Timurlu mirzalarının hizmetinde varlık göstermeye çalışmıştır. Kısa zaman içinde ünü artan ve etrafına kalabalık bir ordu toplayan Muhammed Şibanî, ilk Timurlu başkenti Semerkand'ı fethetmiştir. Böylece Buhara Hanlığı tüm ihtişamıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Semerkand şehrini kaybeden Babür ise Kabil'e çekilmek zorunda kalmıştır. Müteakiben Şibanî Han gerçekleştirdiği fetihlerle Buhara, Taşkent, Hocend ve Andican şehirlerini hanlığa kattığı gibi, 1504 yılında çıktığı Harezmi seferiyle, on aylık kuşatmanın ardından 1505 yılının Ağustos ayında bölgenin merkezi Ürgenç'i ele geçirmiştir.⁴ Harezmi bölgesinin fethinden sonra yine aynı yıl içinde Muhammed Şibanî Han, Amuderya Nehri'ni geçerek Belh şehrini fethetmiştir. Böylece bugünkü Afganistan topraklarına ilk adım atılmıştır.

Buhara Hanlığı'nın Kuzey Afganistan siyasetini ve fetih politikasını iki ana yerleşim birimi dâhilinde, dolayısıyla iki başlık halinde ele almak mümkündür. Bunlar bölgeye ilk giriş noktası Belh ile Timurluların ikinci başkenti olan Herat şehridir. Şimdi sırasıyla bu merkezleri ele alalım.

c) Belh

Belh olarak isimlendirdiğimiz coğrafi alan esasında sadece bir şehirden ibaret olmayıp bu isimle bir yönetim bölgesi anlamında daha çok "Belh soyurgalı" kastedilmektedir.⁵ Sınırları dönemden döneme nispeten farklılık gösterse de, uzunluğu doğu-batı yönünde 950 km, kuzey-güney yönünde de 320 km'dir. Batıda Murgab Nehri'nden başlayan Belh soyurgalı, güneyde Maruçak'tan Ubah'a kadar uzanır. Şiberhan, Andhuy, Meymene, Faryab, Cevzcan, Garcistan, Kunduz ve Kahmerd önemli iktalarıdır.⁶ Burası batıda Safevilere, doğuda da Babürlülere karşı Buhara Hanlığı'nın en önemli hem dayanak, hem de sefer merkezidir.

Muhammed Şibanî Han, daha Harezmi'nin fethine başlamadan önce, Amuderya'nın güneyinde fetih hareketine kalkışmıştı. Bu amaçla ilk iş olarak Belh'e yönelmiştir. Burası çok eskiden beri İran, Türkistan ve Hindistan arasındaki yolların kesiştiği bir noktada olduğundan stratejik önemi haizdi. O sırada şehir Timurlu hükümdarı olan Hüseyin Baykara'nın (1468-1506) soyurgalına dâhil olup oğlu Bediüzzaman Mirza'nın tasarrufundaydı. 1503 yılı sonbahar ba-

Armağanı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, ss. 295-306.

4 *İstoriya Uzbekskey SSR*, ed: S. P. Tolstov, R. N. Nabiev, Y. G. Gulyamov, V. A. Şişkin, Izd-vo AN UzSSR, Taşkent 1955, s. 386.

5 *Soyurgal* hanedan üyelerine tahsis edilen arazi olup aynı zamanda bir idari birimdir. Hanedan üyeleri dışındakilere hizmetleri karşılığı verilen toprağa ise *ikta* denilmektedir.

6 R. D. McChesney, *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of A Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, 2014, s. 97.

Görüş

Akademik
Bakış

329

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

şında yola çıkan Muhammed Şibanî Han, Kerki üzerinden Amuderya Nehri'ni geçerek önce Andhuy'u fethetmiş, ordusunun bir kısmını Şibergan üzerine gönderirken kendisi de Belh'e yönelmiştir. Ne var ki, üç ayı aşan bir süre şehri kuşatma altında tutsa da ele geçirememiş, kış ortasında ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷

Harezm'in fethinden sonra Özbek hanı 1505 yılının güz mevsiminden itibaren askerlerine Meymene ve Faryab'a kadar uzanan alanda yağma akınları düzenletmiş, bol miktarda ganimet elde etmiştir. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Baykara, oğlu Bediüzzaman Mirza'yı başkent Herat'a çağırarak vekili olarak bırakmış, 9 Şubat 1506'da Özbekler üzerine yürümüştür.⁸ Ancak Baykara'nın sefer sırasında ölmesi ordunun ileri harekâtını durdurmuş ve ordu Herat'a dönmüştür.

Ölümü üzerine Hüseyin Baykara'nın oğullarından iki kardeş ortak hükümdar olarak Timurlu tahtına çıkmıştır: Bediüzzaman ve Muzaffer Hüseyin. Ancak iki kardeşin anlaşamamasının da etkisiyle Şibanî ileri harekâtına devam etmiştir. Bunun üzerine iki kardeş bir orduyla Özbeklere karşı yola çıkmışlar, Babür'ün de kendilerine katılması ile birlikte güçleri artmıştır. Onların niyeti hem Belh'in direnişine yardımcı olmak, hem de Özbekleri durdurmaktır. O sırada Belh şehrinin valisi Sultan Kulincak (Sultan Kıpçak) Mirza'ydı.⁹ İlerleyen Muhammed Şibanî dört aylık bir kuşatmanın ardından Belh'i 2 Kasım 1506'da zapt etti.¹⁰ Böylece bölgede takriben iki asır sürecek Özbek hâkimiyeti de başladı. Fetihden sonra Şibanî Han buranın yöneticiliğine ikinci oğlu Hürrem Şah Sultan'ı atadı.¹¹ Belh şehrinin düştüğünü öğrenen Timurlu ordusu ise geri döndü.

Muhammed Şibanî Han, 13 Mayıs 1507'de tekrar Kerki üzerinden hareket ederek Herat'ı fethetmiş, 1508 yılında da Damgan, Bistam ve Astrabad (Cürcan) fethedilerek Hazar sahiline kadar ulaşılmıştır.¹² Hanlığa güneyde Kah-

7 Khwandamir, *Habîbu's-Siyar: The Reign of the Mongol and the Turk, Part Two: Shahrukh Mirza-Shah Ismail*, translated and edited by W. M. Thackston, Harvard University, Cambridge 1994, ss. 499-501.

8 Khwandamir, 1994, s. 509.

9 V. V. Barthold, "Otçet O Komandirovke v Turkestan", *Soçineniya*, c. VIII, Moskova, 1973, s. 133, dipnot 36; B. A. Ahmedov, *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv. (Pismennie Pamyatniki)*, İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1985, s. 30.

10 B. A. Ahmedov, *İstoriya Balha, XVI-Pervaya Polovina XVIII v.*, İzd-vo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1982, s. 75.

11 Muhammed Yar İbn Arab Katagan, *Musahiru 1-Bilâd: Tarih-i Şibaniyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, tashih: Nadire Celalî, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş, s. 82, 120; Muhammed Yusuf Münşi, *Tezkire-yi Mukim Hanî: Seyr Tarih-i, Ferheng-i, İktimai-yi Maverâünnehr der Ahd-i Şibaniyan ve Eşterhaniyan*, ed: Feriştah Sarrafan, Miras-ı Mektub, Tahran 1380 hş, s. 87; Muhammed Yusuf Münşi, *Mukim-Hanskaya İstoriya (Tarih-i Mukim-Hani)*, per. A. A. Semenova, AN UzSSR, Taşkent 1956, s. 51.

12 A. A. Semenov, "Şeybani-Han i Zavoevanie im Imperii Timuridov", *Materialı po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 65-67.

merd, doğuda ise Bedehşan sınır olmuştur. Ancak 1510 yılında Merv Savaşı'nda Safevi hükümdarı Şah İsmail'e (1501-1524) yenilmesi, Şibanî'nin hayatına mal olduğu gibi devleti de dağılma tehlikesi atlatmıştır. Safeviler ile Özbekler arasında yapılan anlaşma gereğince Amuderya'nın batısında ve güneyinde kalan bütün yerlerden Özbekler çıkmayı kabul edince, Belh şehri de Safevilere teslim olmuştur.¹³

Şah İsmail, sınırlarını Amuderya'ya kadar genişletmekle yetinmemiş, Kabil'de Mâverâünnehr'e sahip olma beklentisi içinde olan Zahirüddin Muhammed Babür'e de destek vererek onu planlarını gerçekleştirmeye teşvik etmiştir. Şah İsmail'in asker ve teçhizat yardımı ile harekete geçen Babür, ne var ki, Muhammed Şibanî'nin kardeşi Mahmud Şah'ın (1454-1504) oğlu olan Ubeydullah Sultan (1487-1540) liderliğinde organize olan Özbeklere karşı 1511 yılında Kul-Melik, 1512 yılında da Gicduvan savaşlarında ağır yenilgiye uğramıştır.¹⁴ Böylece, Mâverâünnehr'e sahip olma ümidini yitiren Babür tekrar Kabil'e dönmüştür. Gicduvan Savaşı'ndan sonra kısa süreliğine de olsa Belh ve çevresi tekrar Özbeklerin kontrolüne girmiş, ancak Timurlu Bediüzzaman Mirza'nın oğlu Muhammed Zaman ile Orda Şeyh tarafından geri alınmıştır.¹⁵ Ama çok geçmeden ikili arasında anlaşmazlık çıkmış ve Muhammed Zaman, Belh şehrinde sürülmüştür. 25 Mart 1517'de Orda Şeyh ile anlaşmaya varıp şehri geri alsa da, Muhammed Zaman Eylül 1523'te Babür'e teslim etmek zorunda kalmıştır.

Şibanî Han, Merv Savaşı'nda ölünce Özbek sultanları önce 1511 yılı ilkbaharında bir kurultay düzenlemişler, arkasından da 1513 yılında ikinci kurultay düzenleyerek birinci kurultayda alınan kararları teyit ettikleri gibi, Ebu'l-Hayr Han'ın oğlu olan Köçküncü Muhammed'i de Semerkand'da tahta çıkarmışlardır.¹⁶ Yine kurultayda alınan karar çerçevesinde Ebu'l-Hayr Han'ın dört oğlu, kendi evlatları ile birlikte hanlığın dört ana şehri ve çevresini paylaşarak kendilerine soyugal yapmışlardır. Bu çerçevede Ebu'l-Hayr'ın en büyük oğlu Şah Budak neslinin en kıdemlisi Ubeydullah Sultan'a Buhara; ikinci oğlu Hoca Muhammed neslinin en kıdemlisi Canıbek (ö. 1529) ve evladına Miyankal; üçüncü oğlu ve artık han olan Köçküncü Muhammed ve evladına Semerkand; en küçük oğlu Söyünç Muhammed'e (Söyüncük) de Taşkent soyugal olarak verilmiştir.¹⁷ Bu tarihten itibaren II. Abdullah'ın (1583-1598) tahta çıkışına kadar

13 Khwandamir, 1994, s. 594.

14 Katagan, 1985 hş, ss. 116-118; A. A. Semenov, "Pervie Şeybanidi i Borba za Maverannahr", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, s. 117.

15 Ahmedov, 1982, s. 76.

16 Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed Buharî, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavı)*, faksimile rükopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: I, Izdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskova 1983, ss. 86-87. McChesney, 2014, ss. 54.

17 Buharî, 1983, s. 86-87; Katagan, 1385 hş, ss. 126-127; Münşi, 1380 hş, s. 92; Münşi, 1956, s. 54; McChesney, 2014, s. 53.

Gazi

Akademik
Bakış

331

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

hanlık tahtında her ne kadar bir hükümdar olsa da, soyurgal sahiplerinin han ile bağı oldukça zayıf olmuştur.

Bununla birlikte yine de Ubeydullah Sultan (1533-1540 arası han), hanedan üyelerini özellikle sefer düzenleme çerçevesinde bir araya getirerek ortak hareket ettirebilmiştir. Böylece onun liderliğinde Özbekler 1523-1525, 1526-1528, 1529-1531, 1532-1533 ve 1535-1537 yılları arasında olmak üzere tam altı kez Horasan'a sefer düzenleyerek önemli başarılar kazanabilmişlerdir. Bu çerçevede o güne kadar Babür'ün idaresinde olan Belh şehri 1 Temmuz 1526¹⁸ tarihinde Canibek'in oğlu Kistan Kara (ö. 1544) tarafından fethedilerek Buhara Hanlığı'na bağlandığı gibi şehrin fethi ile birlikte Canibek evladı Miyankal'a ek olarak Belh'e de yerleşmişler, Şibanî/Ebul-Hayrlı Hanedanı'nın sonuna kadar da burayı ellerinde tutmuşlardır. Böylelikle, 1526 yılından itibaren Buhara Hanlığı'nın Semerkand, Buhara ve Taşkent'ten sonra dördüncü ana yönetim bölgesi (*soyurgal*) Belh şehri olmuştur.

Kistan Kara Sultan döneminde, Horasan bölgesine yapılacak seferlerde Belh şehri merkez üs konumunda olmuş, Özbekler Amuderya'nın güneyinden itibaren bütün Kuzey Afganistan topraklarını kendilerine tabi kılabilmişlerdir. Kunduz ve Talukan şehirleri Babürlülerin idaresinde olmak üzere, batıda Murgab Nehri'nden doğuda Kökçe Nehri'nin kaynağına, güneyde de Surhab Nehri'ne kadar olan saha Kistan Kara Sultan'a tabi olmuştur.¹⁹ O, Babürlülere tabi Bedeşşan valileri (Hümayun, Hindal Mirza, Süleyman Mirza) ile sık sık sorunlar yaşamış, Babürlüler Belh'e bağlı yerlere aralıksız akınlar düzenleyerek yağmalamışlardır.

Ağustos 1536'de şehir Babürlü Devleti'nin Bedeşşan valisi Süleyman Mirza tarafından işgal edilse de, bu durum iki veya üç ay sürmüş, sonunda geri alınmıştır. Bundan sonraki tehditlere karşı Kistan Kara Sultan Belh şehrinin surları ile içkaleyi muhkem hale getirmiştir.²⁰ Belh valisi o kadar güçlenmiştir ki, Ubeydullah Han'ın ölümünden (1540) sonra Buhara'ya hücum etmiş, ancak Moğul Hanım ile evlendirilmesi karşılığında geri dönmüştür.²¹

On sekiz yıl Belh valiliği yapan Kistan Kara Sultan, 8 Ekim 1544'te²² ölünce idareyi iki yıl süreyle oğlu Kılıç Kara Sultan devam ettirmiştir. Onun döneminde, 12 Şubat 1545'te, Süleyman Mirza Belh'i ele geçirse de uzun süreli olmamıştır. 12 Nisan 1546'da ise Kılıç Kara Sultan'ın amcası Pir Muhammed (ö. 1567) şehre yönetici olmuştur.²³ Onun döneminde, 29 Ağustos 1549'da Belh şehri yine Babürlü Devleti hükümdarı Hümayun'un istila girişimine maruz kal-

18 Katagan, 1385 hş, s. 184.

19 Ahmedov, 1982, s. 80.

20 Ahmedov, 1982, s. 81.

21 Katagan, 1385 hş, s. 184.

22 Katagan, 1385 hş, s. 185.

23 Katagan, 1385 hş, s. 186.

mıştır.²⁴ Hümayun'un Belh üzerine yürüme nedeni esasında Pir Muhammed'in taht kavgasında ona karşı Kamran'ı desteklemesidir. Kabil'den hareket eden Hümayun, başlangıçta Özbekleri yenilgiye uğratmıştı. Ancak kardeşi Kamran'ın Kabil'i işgal edeceği söylentileri yayılınca, ordusunda kargaşa baş göstermiş, bu yüzden çekilmek zorunda kalmıştır.²⁵

Bu arada, Canıbek'in oğlu İskender'in (ö. 1583) oğlu olan Abdullah Sultan Buhara Hanlığı'nda merkezî otoriteyi güçlendirmek için 1550'lerden itibaren harekete geçmiştir. Bu çerçevede 1557 yılında Cuybarî Hocalarının da desteği ile Buhara şehrini alarak hanlıkta Şah Budak soyunun yönetimine son vermiştir. Bu arada Nevruz Ahmed (Barak) Han'ın 1556 yılında ölümü üzerine Canıbek'in oğullarından Pir Muhammed (ö. 1567), Abdullah Sultan'ın gayretleri neticesinde Buhara'da han ilan edilmiştir. Ancak Belh'in güvenliği açısından Pir Muhammed burada yaşamış ve hanlığını burada sürdürmüştür. 1561 yılında şehirde isyan çıkınca Abdullah Sultan bu durumu değerlendirerek babası İskender'i Kermin'e den getirterek Buhara'da han seçtirmiş, Belh'i ise Pir Muhammed'e devretmiştir. Pir Muhammed 2 Mart 1567'de²⁶ ölünce şehrin yöneticiliğini oğlu Din Muhammed (ö. 1578) üstlenmiştir. Altı yıl bu görevde kalan Din Muhammed (1567-1573) Buhara yönetimiyle nispeten uyumlu hareket etmiş, İskender Han döneminde fiili yönetici olan Abdullah Sultan'ın seferlerine destek vermiştir.²⁷

İskender Han'ın oğlu Abdullah Sultan bu arada farklı yönetim bölgelerini kendi ailesi idaresinde birleştirme adına önce Köçkücü soyunun yönetim bölgesine yönelerek Semerkand'ı 1578 yılında kendisine tabi kılmış ve buraya kardeşi İbadullah Sultan'ı (ö. 1586) atamış, sonrasında ise 1582 yılında Taşkent üzerine giderek burayı yöneten Söyüncük soyunun imtiyazına son vermiş ve şehre yönetici olarak da diğer kardeşi Dostum (Abdulkuddüs) Sultan'ı (ö. 1598) tayin etmiştir.²⁸

Abdullah Sultan 1570 yılında Andhuy ve Şibergan üzerine yürüyerek buraları ele geçirmiş, 1572'de Tirmiz'i fethetmek üzere odaklansa da, kalenin güneyinde bulunan Amuderya Nehri'nden şehrin yardım alması kuşatmayı uzatmıştır. Belh, Şibergan ve Andhuy'dan gelen takviye kuvvetlerle şehir ablukaya alınmış ve

24 Katagan, 1385 hş, s. 186.

25 Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun*, Orient Longmans, Bombay, Kalküta, Madras 1956, ss. 285-286; Michael Prawdin, *The Builders of the Mogul Empire*, Allen & Unwin, Londra 1963, ss. 111-112; Gülbeden, *Humayunname*, çeviren Abdürreb Yelgar, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 208.

26 Katagan, 1385 hş, s. 187.

27 Ahmedov, 1982, s. 88.

28 Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed Buharî, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavi)*, faksimile ru-kopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: II, Izdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskova 1989, ss. 36-37, 74-75.

sonunda şehir Özbeklere teslim olmuştur.²⁹ Ancak Buhara ile Belh arasındaki işbirliği çok uzun sürmemiş, Abdullah Sultan Kasım 1572'de Belh üzerine yürümüştür. Onun gerekçesi Belh valisi Din Muhammed ile Nayman Kabilesi'nin yaşadığı anlaşmazlıktır. Sorun büyüyünce Nayman Kabilesi Abdullah Sultan'a başvurmuş, o da bu durumu değerlendirmek isteyerek ordusuyla birlikte Belh'e gelmiştir. Dokuz ay süren mücadelenin ardından, takviye kuvvetlerin de gelmesiyle, sonunda Abdullah Sultan ancak canının bağışlanması koşuluyla Din Muhammed'i etkisiz hale getirebilmiştir.³⁰ Ne var ki, hem kuşatma sırasında, hem de kuşatmadan sonra şehirde büyük insan kıyımı yaşanmıştır.

Abdullah Sultan kendi tabiiyetine aldıktan sonra, Belh'e Nazar Biy Nayman, Meymene ve Garcistan'a Ali Merdan Bahadır, Andhuy'a Cultay Biy Nayman, Aybak'a Şah Said Biy Karluk, Hulm'a Dostum Biy, Şibergan'a ise Suyunduk Pehlivan'ı vali olarak atamıştır.³¹ Nazar Biy, İskender Han namına 1582 yılına kadar şehri idare etmiştir. Aşağı yukarı bu süre zarfında Abdullah Sultan, bir daha Amuderya'nın güneyine geçmemiş, daha çok Mâverâünnehr'de otoritesini sağlamlaştırmakla uğraşmıştır. Onun döneminde, Haziran 1579'da, Babürlü Devleti'nin Bedeşşan valisi Şahrüh Mirza (eski vali Süleyman Mirza'nın torunu) Belh'i işgal girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır.

1582 yılına geldiğimizde Abdullah Sultan, oğlu Abdülmümin Sultan'ı (1568-1598), 19 Eylül'de Belh'e vali tayin etmiştir. Ancak şehzade bu göreve atandığında daha 15 yaşında olduğundan kendisine rehberlik etmesi için hanlığın seçkin emirlerinden biri olan Utarcı kabilesinden Can Geldi (Kıldı) Biy atalık olarak görevlendirilmiştir.³²

1583 yılında ise 22 yıldır Buhara Hanlığı tahtında hüküm süren İskender Han vefat edince yerine oğlu Abdullah (II. Abdullah, 1583-1598) geçmiştir. Zaten babasının iktidarı elde etmesinde başat rol oynayan Abdullah, onun hanlığı döneminde de etkinliğini sürdürmüş, devletin gerçek (*de facto*) yönetici olmuştur. 1557-1583 yılları arasında Buhara Hanlığı'nda merkezî otoriteyi temin edip farklı yönetim bölgelerinin başına buyruk hareketlerine son veren II. Abdullah Han, kendisi bizzat hükümdar olduktan sonra da özellikle Horasan bölgesindeki fetihlerine devam etmiş, 1584 yılında Belhs oyurgalının güneydeki en uç noktası olan ve Bamiyan şehrinin 50 mil kuzeyindeki Kahmerd'i ele geçirmiştir.³³ II. Abdullah Han, Babürlü Şahrüh'un elinden Bedeşşan'ı da alarak Buhara Hanlığı topraklarına katmıştır. Bedeşşan ile birlikte Kunduz, Talukan ve Kulab da zapt edilmiştir. II. Abdullah Han burayı ayrı bir vilayet olarak değil,

29 Buharî, 1989, ss. 83-103; Ahmedov, 1982, s. 90.

30 Buharî, 1989, ss. 126-140; Ahmedov, 1982, ss. 91-92.

31 McChesney, 2014, s. 64; Buharî, 1989, ss. 162-163; Ahmedov, 1982, ss. 92-93.

32 McChesney, 2014, s. 67; Ahmedov, 1982, s. 94.

33 Burası müteakiben Buhara Hanlığı'nın gümrük merkezi yapılmış, ayrıca Kabil ve çevresine yönelik düzenlenen seferler için de ana üs olarak kullanılmıştır. Bkz. Ahmedov, 1982, ss. 47-48.

yönetimsel olarak Belh bölgesinin bir parçası yapmıştır. Belh yönetim bölgesinin kuzey sınırları ise Amuderya Nehri'ni aşarak Tirmiz ve Kulab'a kadar uzanmaktaydı. Doğuda ise Vahan Vadisi'nin batı girişine kadar kontrol sağlanmıştı.

II. Abdullah Han 1598'de tarihinde ölünce Belh valisi olan oğlu Abdülmümin yeni han seçilmiş, Belh valiliğine ise İskender Han'ın en büyük oğlu İbadullah'ın (ö. 1586) oğlu olan Abdülemin (ö. 1599) atanmıştır. Abdülmümin Han hükümdarlığının altıncı ayında öldürülünce Belh emirleri Belh'te Abdülemin'i, o sırada ortaya çıkan Kazak tehdidini daha yakından hisseden Semerkand ile Buhara emirleri de Buhara'da Pir Muhammed b. Süleyman b. Canıbek'i tahta çıkararak han ilan etmişlerdir.³⁴ Abdülemin, Belh'in yanı sıra Kunduz, Bağlan, Talukan, Guri, Andhuy ve Şibergan'a hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Ne var ki, idaresi altındaki yerlerde istikrarı bir türlü sağlayamamıştır. Bunun üzerine Safevi yanlısı Belh emirleri onun yöneticiliğini sonlandırarak Şah Abbas'ın sarayında yetişmiş olan Muhammed İbrahim Sultan'ı tahta çıkarmışlardır.³⁵ Ne var ki, yeni yöneticinin bir yandan Safevi desteğini arkasına alması, bir yandan da Belh'e dışarıdan gelen (Belhli olmayan) Kongrat Huda Nazar Biy Atalık gibi kişilerle çalışması Belhli emirleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine, başta Baruti Biy Ming olmak üzere Belhli emirler, Tukay-Timurlu Vali Muhammed fethedildiğinde şehri ona teslim etmişlerdir. Vali Muhammed, 1601 yılında ele geçirdikten sonra burayı kendi soyurgalı yapmıştır.

Kaynaklarda isimleri Astrahanîler, Canıoğulları veya Tukay-Timurlular³⁶ olarak zikredilen bu aile Astrahan kökenlidir. 1556 yılında şehir Rusya tarafından işgal olunca aile üyeleri yurtlarını terk ederek İskender Han zamanında Buhara Hanlığı'na sığınmışlardır. İki aile (Şibanîler ve Tukay-Timurlular) aralarında evlilik bağı da kurarak sıhriyet peyda etmişlerdir.³⁷ Buhara yönetimi bu aile üyelerini genel itibariyle Horasan'da fethedilen yeni şehirlerin valiliğine atayarak onlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Ancak bu aile İskender Han ve II. Abdullah Han dönemlerinde hükümdar ve merkezî yönetimle gayet yakın ve iyi anlaşırken, Abdülmümin ile sorun yaşamışlardır. Bunun temel nedeni de Abdülmümin'in daha şehzadelikten itibaren Horasan bölgesine bir bütün halinde tek başına yönetici olmak istemesiydi. Ancak bu talebi, ne babası ta-

34 Ahmedov, 1985, s. 59; A. K. Alekseev, *Politiçeskaya İstoriya Tukay-Timuridov: Po Materialam Persidskogo İstoriçeskogo Soçineniya Bahr al-Asrar*, İzdatel'stvo S. Peterburgskogo Universitata, St. Petersburg 2006, ss. 95-96; Robert D. McChesney, "Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Elr*, c: V, 1992, s. 183.

35 Katagan, 1385 hş, ss. 175-177; 212-213; Münşi, 1380 hş, ss. 124-125; Münşi, 1956, ss. 74-75; Ahmedov, 1982, s. 98; Natal'ya Nikolaevna Tumanoviç, *Gerat v XVI-XVIII Vekah*, "Nauka", Glav. red. Vostochnoy lit-ry, Moskova 1989, s. 68.

36 İsmi verilmiş nedenleri için bkz. M. Bilal Çelik, "Astrahanîler (1599-1756) Döneminde Buhara Hanlığı", *Bir İnsan-ı Selim: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Ed: Refik Arkan, Halim Demiryürek, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, s. 604.

37 Thomas Welsford, *Four Types of Loyalty in Early Modern Central Asia: The Tuqay-Timurid Takeover of Greater Ma Wara al-Nahr, 1598-1605*, Brill, Leiden, Boston 2013, s. 48, 292-293.

Görüş

Akademik
Bakış

335

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

rafından ne de Tukay-Timurlu aile tarafından tasvip görmüştü. Tahta çıkması ile birlikte Abdülmümin'in bu aile ile ilişkileri daha da gerilmiş, hatta ailenin en nüfuzlu ve etkin bireyi olan Din Muhammed³⁸, bir rivayete göre hana karşı Safevi şahı Abbas'ı yardıma çağırmişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Şah Abbas (1588-1629), hemen harekete geçmiş, ancak bu sırada Abdülmümin'in ölmesi işleri hepten içinden çıkılmaz bir vaziyete sokmuştur. Özbek emirlerinin büyük bir kısmının desteğine sahip olan Din Muhammed, Mâverâünnehr'e gidip tahtı ele geçirmekle Şah Abbas'ı durdurmak arasında kaldı. Sonunda Şah Abbas ile savaşmaya karar verdi. 9/10 Ağustos 1598'de yapılan Pul-ı Salar (Pul-ı Mâlân, Rabat-ı Periyân, Til Pul) Savaşı'nda yenildiği gibi hayatını da kaybetti.³⁹ Bunun üzerine kardeşi Baki Muhammed maiyetindekilerle birlikte Mâverâünnehr'e çekilmiştir. Bir süre II. Pir Muhammed'in hizmetinde olsa da, çok geçmeden onu 1599 yılı baharında saf dışı ederek hemen bir kurultay toplayıp tahta babası Canı Muhammed'i çıkarmıştır.⁴⁰ Ancak hanlıkta gerçek yönetici kendisi olmuştur. Böylece Buhara Hanlığı'nda ikinci hanedan dönemi (1599-1756) başlamıştır.

Tukay-Timurlu Hanedanı idaresindeki Buhara Hanlığı'na 1601 yılında bağlanan Belh şehri ilk işgal tehdidini 1602 yılında yaşamıştır.⁴¹ Temmuz ayının başında Safevi şahı Abbas büyük bir orduyla Belh'e gelmiştir. Şahın niyeti Belh'i fethetmekten çok öteydi. O, Buhara Hanlığı'na son verip temsilcisi olarak hanlık tahtına Muhammed Salim Sultan'ı çıkarmayı planlamaktaydı. Safevi ordusu 16 Ağustos'ta Andhuy'u kuşatmış ve çok geçmeden ele geçirmiştir. Bu arada Buhara ordusu bölgeye gelince iki taraf Pul-ı Hatab'da savaşmışlar, Kızılbaş ordusu savaş sonunda yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine Şah Abbas daha yeni imar ve iskân ettirdiği başkenti İsfahan'a dönmüştür.⁴²

11 Kasım 1603 tarihinde Canı Muhammed Han'ın ölmesi üzerine Baki Muhammed 17 Kasım'da yeni han seçilmiştir.⁴³ Vali Muhammed de hanlığın en kudretli ikinci kişisi olarak Belh valiliğine devam etmiştir. Onun valilik dönemiyle birlikte Nadir Şah'ın istilasına kadar Belh, hanlıktaki başkent Buhara'dan sonraki en güçlü ve nüfuzlu şehir ve yönetim bölgesi olmuştur. Yine bu tarihten itibaren Belh şehrinin hanedandan biri olan yöneticisi müstakbel han olarak muamele görmüş, çoğu zaman da han tarafından bizzat veliaht ilan edilmiştir.

38 O dönemde ailenin en yaşlı bireyi Yar Muhammed'di. Onun oğlu Canı Muhammed olup Canı Muhammed'in, İskender Han'ın kızı ve II. Abdullah Han'ın kız kardeşi Zühre Hanım'dan olma, üç oğlu vardı. Din Muhammed, Baki Muhammed, Vali Muhammed. Dolayısıyla Din Muhammed ile Abdülmümin Han, dayı-hala çocukları, yani kuzen idiler.

39 J. Audrey Burton, "Who Were the First Ashtarkhânid Rulers of Bukhara?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. 51, No. 3, 1988, s. 483; Welsford, 2013, ss. 58-59.

40 Welsford, 2013, ss. 103-105; Alekseev, 2006, ss. 99-103; McChesney, 1992, s. 184.

41 Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, tr: Roger M. Savory, Westview Press, Boulder, Colorado 1978, ss 811-822.

42 Ahmedov, 1982, ss. 99-100.

43 Ahmedov, 1982, ss. 100-101.

1606 yılında Baki Muhammed Han vefat edince yerine Vali Muhammed seçilmiş, soyurgallar ise hanedan üyeleri arasında yeniden dağıtılmıştır. Ancak yeni paylaşım bütün hanedan üyelerini memnun etmemiş olmalı ki takriben 1606-1612 yılları arasında hanedan üyeleri arasında mücadeleler meydana gelmiştir. Mücadelenin başlangıcı 1606 yılında Vali Muhammed'in Karşı şehrinde yapılan han seçilme toplantısına o sırada Semerkand'da bulunan Din Muhammed'in çocukları İmam-Kulu (ö. 1641) ile Nadir (Nezir, ö. 1650) Muhammed'in iştirak etmemelerine dayanır. Bunu bir isyan kabul eden yeni han, ordusunu toplayarak yeğenleri üzerine Semerkand'a yürüyünce, iki kardeş mecburen bağlılıklarını bildirmek durumunda kalmışlardır. Semerkand şehrinde yeğenleri ile görüşmesi neticesinde Vali Muhammed, Buhara ile eski soyurgalı Belh'i kendisine alarak, İmam-Kulu'ya Semerkand'ı, Nadir Muhammed'e de Şehrisbez'i vermiştir. Ancak çok geçmeden han, Nadir Muhammed'i kendi temsilcisi olarak Belh'e göndermiştir.

Ne var ki, Vali Muhammed'in han olduktan sonra, Belh'teki eski emirlerini Buhara'ya getirtmesi onları onurlandırsa da, Mâverâünnehr emirlerini rahatsız etmiş, bu arada Semerkand hâkimi İmam Kulu Sultan'ın, Hisar, Kulab Kunduz ve Bedeşan'daki isyanları bastırması ile Kazaklara karşı başarılı seferler düzenlemesi, Mâverâünnehr emirlerinin onun yanında konumlanmalarını hızlandırmıştır. Benzer şekilde Belh gibi önemli bir yönetim bölgesine 1606 yılında, hanedandan da olsa on beş yaşında bir çocuğun atanması, ayrıca Canıbek'in (ö. 1529) kardeşi Bubay Sultan neslinden Cihangir Sultan'ın Belh'te isyan çıkarması gibi sebepler Belh bölgesi emirlerinin Vali Muhammed Han'dan uzaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Ayrıca 1608 yılında Vali Muhammed tarafından görevlendirilen atalıklardan birinin öldürülmesi Belh'teki gerginliği en üst seviyeye taşımış, esasında Vali Muhammed'in hanlığını sona erdiren gelişmelerin de başlatıcısı olmuştur.⁴⁴ İmam-Kulu ile Nadir Muhammed ortak hareket edip arkalarına da çok sayıda emirin desteğini alarak üç yıllık bir mücadelenin ardından Vali Muhammed'i öldürmeyi başarmışlardır.⁴⁵ Böylece 1611 yılında Buhara Hanlığı tahtına İmam-Kulu (1611-1641) çıkarken, Belh soyurgalını Nadir Muhammed yönetmeye devam etmiştir.

1620 yılına gelindiğinde Buhara Hanlığı'nın esasında iki büyük ana yönetim bölgesine ayrıldığını söyleyebiliriz: Buhara ve Belh. Bu durum biraz da hükümdarlık hakkının sadece Din Muhammed neslinde, Nadir Muhammed'den itibaren de onun soyunda kalmasıyla alakalıdır. Bunun yanı sıra hanedanın diğer üyelerinin soyları ya kesilmiş, ya da bilindiği kadarıyla tek evlat üzerinden ilerlemiştir. Bu sayede, soyurgallar sürekli daha fazla parçaya bölünmekten kurtulmuş, bütün kalmıştır. Bunun faydası kadar zararları da elbette tartışılabilir ki, Belh'in başkent Buhara'dan sonraki tek soyurgal olması, buranın yöneti-

44 McChesney, 2014, s. 96; Münşi, 1380 hş, ss. 132-134; Münşi, 1956, ss. 79-80.

45 Monshi, 1978, s. 1056.

Gazi

Akademik
Bakış

337

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ciliğine getirilen hanedan üyesini neredeyse ikinci bir han yetki ve imkânlarıyla donatmak anlamına geliyordu. Bunun yanı sıra Belh bölgesi yöneticisi neredeyse hanın yönettiği kadar büyüklükte bir toprağa doğrudan hükmedebiliyordu. Bu arada, elbette soyurgalı elde tutabilme adına emirlere bağımlılık daha fazla artmaktaydı.

Nadir Muhammed, bir yandan soyurgalına tam anlamıyla hâkim olmak, bir yandan da oğullarını yanında tutmak ve onların yetişmesini temin için 1620 yılında en büyük oğlu Abdülaziz'i (1614-1683) yedi yaşında doğudaki Hutlan hâkimliğine atayarak Abdurrahman Divanbegi'ni kendisine atalık tayin etmiştir. Abdülaziz, atalığı nezaretinde Kırgız kabilelerine seferler düzenleyerek tecrübe kazanmıştır. Ertesi sene de ikinci oğlu Hüsrev Sultan'ı batıdaki Meymene hâkimliğine getirmiş, yine ona da bir atalık tayin ederek tecrübe kazanmasını temin etmiştir. Ancak belli zaman aralıklarında bu oğullarının görev yerlerini ve atalıklarını karşılıklı değiştirerek her ikisinin de çok güçlenmesini engellemek, dolayısıyla kendine herhangi bir tehdit oluşturmalarının önüne geçmek istemiştir. Ayrıca atalıklardan düzenli raporlar almıştır.⁴⁶ Ancak onun bu siyaseti zaman zaman ters tepmiş, özellikle Hüsrev Sultan bu uygulamalara atalığı ile bozuşarak, ayrıca babasının ve amcasının (İmam-Kulu Han) emirlerinin idaresindeki şehirlere askerî hücum yaparak sert tepki göstermiştir. Ancak özellikle amcası tarafından ciddi şekilde uyarılınca soyurgalına geri dönmek durumunda kalmıştır.⁴⁷

Nadir Muhammed, Belh valiliği sırasında hanlık dışına kimi zaman seferler düzenlemiştir. Babürlü hükümdarı Cihangir'in (1605-1627) ölümü üzerine Şah Cihan (1627-1658) tahta çıkmış, ancak ilk zamanlar ülkede kargaşa hâkim olmuştur. Bundan yararlanmak isteyen Özbekler 1628 yılında Kabil'i kuşatmışlardır. Bunun yanı sıra Özbekler tarafından Bedeşan'a yapılan seferler de önemlidir.

1641 yılında İmam-Kulu sağlık nedenlerinden ötürü tahttan inmek isteyince, yerine Nadir Muhammed han olmuştur. Ancak Nadir Muhammed tahta çıkar çıkmaz büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. En büyük oğlu Abdülaziz babasına karşı darbeye teşebbüs etmiş, Babürlü Devleti tarafından ülkesine yönelik istila hareketi gerçekleşmiş, Belh emirleri ile Buhara emirleri birbirlerine düşmüşlerdir.

Tahta çıktıktan sonra en büyük oğlu Abdülaziz'i Semerkand, Hüsrev Sultan'ı Kunduz ve Bedeşan, Behram Sultan'ı Taşkent, Kutluk Muhammed Sultan'ı Hisar-ı Şadman, Sübhan Kulu Sultan'ı Kahmerd, Abdurrahman Sultan'ı da Andhuy ve Şibergan valiliklerine atamıştır. Belh bölgesini ise hanedandan birine teslim etmemiş, Nazar Biy Nayman'ı atayarak burayı doğru-

46 McChesney, 2014, s. 99.

47 McChesney, 2014, s. 101.

dan kendisine bağlamıştır.⁴⁸ Belki otuz yıldır burayı yönetmesinin kendisinde şehre karşı bir bağlılık oluşturması, burayı yönetirken nispeten özerk olması ve bunun kendisinden sonra atanacak hanedandan biri (bu kendi oğlu olsa da) tarafından da tatbik edilme ihtimali gibi nedenlerle burayı doğrudan kendisine bağlasa da, artık bir gelenek haline gelmiş olan Belh valiliğine hanedandan birinin atanmasını devam ettirmemesi onun en büyük hatası olmuştur. Bunun yanı sıra, görevlendirme ve onurlandırmada Belh emirlerini üstün bir konuma yerleştirmesi, Mâverâünnehr emirleri arasında büyük huzursuzluk yaratmıştır. Yine Nadir Muhammed, emirlere tevcih edilen ikta sisteminde birtakım idari reformlar yapması ve emirlerin ellerindeki mera alanlarını kendisine ait sülûlere ayırması Mâverâünnehr emirlerinin kendisinden hepten uzaklaşmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Onun uygunsuz bulunan bütün bu tavırları nedeniyle Semerkand ve Taşkent emirleri bir araya gelmişler, Abdülaziz'i de kendilerine lider olmaya ikna ederek 1645 yılında Nadir Muhammed'i tahttan indirerek Belh'e sürmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak Nadir Muhammed, burada boş durmamış, tahtı yeniden ele geçirebilmek için girişimlerde bulunmuştur. Hatta kaynaklarda Şah Cihan'ı yardıma davet ettiği belirtilse de, bu durum tartışmalıdır.⁵⁰

Sebepler her ne olursa olsun, sonuçta, Babürlü Devleti'nin öncü birlikleri Asalet Han'ın idaresinde 1645 yılının Ağustos ayında önce Bedeşhan'ı işgal için gönderilmiş, 15 Ekim'de de ikinci bir birlik Kabil'den hareket etmiştir. Ancak Şah Cihan'ın oğlu Sultan Murad Bahş tarafından komuta edilen 60.000 kişilik esas Babürlü ordusu Haziran 1646'da Kabil'den yola çıkmış ve Kahmerd ve Kunduz şehirlerinin ele geçirilmesinin ardından ordu 17 Temmuz 1646'da Belh'e gelmiştir. Nadir Muhammed bu orduya ciddi bir direnç göstermeden İran'a, Şah Abbas'ın yanına kaçmıştır. Belh ile birlikte Tirmiz, Talukan ve Meymene de Babürlülere tabi olmuştur. Ancak Murad Bahş'ın Belh'te daha fazla kalmayıp Hindistan'a dönme isteği nedeniyle ordu disiplinini kaybedince Şah Cihan, veziri Sadullah Han'ı buraya göndermiştir. 10 Ağustos'ta Belh'e ulaşan Sadullah Han ilk iş olarak orduyu disiplin altına almıştır. Bununla yetinmeyen Şah Cihan da Kabil'e kadar gelerek gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir. Ancak 1646-1647 kışında Özbekler akınlar düzenleyerek Belh ve çevresindeki şehirlerde konuşlanmış Babürlü askerlerini bunalmışlardır. Babürlü ordusu ile bir meydan savaşından kaçınan, bunun yerine vur-kaç taktiği uygulayan Öz-

48 Nazar Biy Nayman'ın Belh valiliğine atanmasının bir nedeni de onun İmam-Kulu Han döneminin en güçlü siyasi kişiliklerinden biri olması ve Buhara ordusu üzerinde ciddi bir nüfuzunun olması gösterilebilir. Bkz. Abdulhamid Lahuri, *Badshahname*, c. II, Kalküta 1868, ss. 436-437; McChesney, 2014, s. 106.

49 McChesney, 2014, ss. 106-107.

50 Kaynaklarda Şah Cihan'ın seferinin nedenleri arasında bir zamanlar Timurluların başkenti Semerkand'ı ele geçirme, (Babürlüler olarak) atalarının topraklarına sahip olma arzusu, Kahmerd'den Kabil ve Kandahar üzerine yapılan akınlara son verme sayılabilir. Bkz. McChesney, 2014, s. 108.

Görüş

Akademik
Bakış

339

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

beklerin saldırılarına, soğuk kış şartları ile lojistik takviyenin yetersiz kalması, bölgedeki Babürlü hâkimiyetini oldukça güçleştirmiştir. Ancak bahar mevsimi geldiğinde Şah Cihan bu sefer diğer oğlu Evrengzib'i görevlendirmiştir. 3 Nisan 1647'de Kabil'e gelen Evrengzib 7 Nisan'da çoğu ağır donanımlı 35.000 kişilik bir ordu ile Belh bölgesine hareket etmiştir. Bu arada Özbekler de 120.000 kişilik bir ordu ile bölgeye intikal etmişlerdir. Ancak Mayıs ayındaki karşılaşmalarda Özbekler büyük bir hasara uğramasalar da hep kaybetmişlerdir. Esas büyük savaş 2-7 Haziran 1647 tarihleri arasında Akça bölgesinde olmuş, Babürlü ordusunun ateş gücü Özbek ordusuna ağır zayıat verdirmiştir. Ne var ki, gelen yeni ordunun komutanlarının da bölgede kalma/yaşama isteksizliği, bu kadar büyüklükteki bir Babürlü ordusunun bölge imkânları dâhilinde iâşesinin sağlanmasının zorluğu ve zorlu kış şartları gibi nedenlerle Türkistan'ın içlerine kadar uzanabilecek istila hareketine kalkışılmadığı gibi geri çekilmenin yolları aranmıştır. Böylece Haziran ayı ortaları gibi barış görüşmeleri yapılmıştır. Ancak bu görüşmeler Abdülaziz Han yerine sürgündeki Nadir Muhammed ile yapılmıştır. 23 Eylül 1647'de varılan anlaşmaya göre, 1 Ekim'de Belh şehri Özbeklere teslim edilmiş, 3 Ekim'de de Babürlü ordusu Kabil'e çekilmek için harekete geçmiştir. 10 Kasım 1647'de bütün Babürlü ordusu Kabil'e ulaşırsa da, bir yandan Özbek ve Hazara saldırıları, bir yandan da sert kış koşulları orduyu oldukça yıpratmıştır. İlginçtir ki, Babürlüler her çarpışmayı kazansalar da harbi kaybetmişlerdir.⁵¹

Babürlü ordusunun çekilmesi üzerine Belh'e dönen Nadir Muhammed 1651 yılına kadar burada kalmıştır. Her ne kadar Abdülaziz, Nadir Muhammed'e Belh şehrini teslim etmeye isteksiz olsa da, Nadir Muhammed'in İran'dan kalabalık bir ordu ile dönmesi, onu bu şekilde davranmaya mecbur etmiştir. Ancak Nadir Muhammed'i rahat bırakmayan Abdülaziz ile Sübhan Kulu, onun üzerindeki baskılarını artırıncaya, Nadir Muhammed hacca gitme talebiyle Belh'ten ayrılmış, ama yolda vefat etmiştir.⁵²

Nadir Muhammed'in Belh'ten ayrılması üzerine Abdülaziz Han, babası gibi Belh'e doğrudan sahip olmak için harekete geçmiş, ancak başarılı olamamıştır. Sübhan Kulu Belh'e, dolayısıyla ayrıcalıklı durumuna sahip çıkmıştır. Böylece Buhara Hanlığı, Buhara ve Belh merkezli olarak iki yönetim bölgesi halinde yönetilmeye devam etmiştir.

İlginçtir ki, 17. yüzyılın ilk yarısında İmam Kulu han, Nadir Muhammed de Belh valisi iken iki kardeş hiç karşı karşıya gelip savaşmamışken, 17. yüzyı-

51 Babürlü Devleti'nin Belh seferi için bkz. R Foltz, "The Mughal Occupation of Balkh 1646-1647", *Journal of Islamic Studies*, c: 7/1, 1996, ss. 49-61. Münşi, 1380 hş, ss. 162-168; Münşi, 1956, ss. 98-101; Inayat Khan, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*, edited and completed by W.E. Begley and Z.A. Desai, Oxford University Press, Delhi; New York 1990, ss. 353-403.

52 O da ağabeyi İmam-Kulu Han gibi Medine'deki Cennetü'l-Baki'ye defnedilmiştir.

lin ikinci yarısında Nadir Muhammed'in oğullarından Abdülaziz han, Sübhan Kulu da Belh valisi iken onlar pek çok kere karşı karşıya gelip savaşmışlardır. İlk hareket Abdülaziz Han'dan gelmiş ve 1655 yılında Hisar-ı Şadman valisi olan yeğeni Kasım Sultan'a (ö. 1658) Belh üzerine sefer düzenlettirmiş, ancak yeğen başarılı olamamıştır. 1658 yılında da Kasım Sultan Belh üzerine yeni bir sefer düzenlemiş, ancak bu seferi onun ölümüyle sonuçlanmıştır.⁵³ Bu çatışmalar 1650'li, 1660'lı ve 1670'li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu çatışmalarda, çoğu zaman Belhli mutasavvıflardan Hoca Ahmed Kâsânî'nin soyundan gelen Hoca Abdulgaffar (ö. 1669) gibi dini şahsiyetler aracı olarak ortamı yatıştırırsalar da, bu süre zarfında Buhara ile Belh artık neredeyse birbirlerinden kopmuşlar ve müstakil ayrı devletler haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra iki kardeş iç ve dış siyasette birlikte hareket etmedikleri gibi Sübhan Kulu, Hive Hanlığı hükümdarı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ı (1643-1663) Buhara Hanlığı'nı işgale teşvik etmiştir.⁵⁴

Nadir Muhammed'i müteakip Belh valiliğini Sübhan Kulu'nun 9 Eylül 1651'de üstlenmesi ile birlikte emirlerin güç ve nüfuzları da artmıştır. Bu durum biraz da Tukay-Timurlu Hanedanı temsilcilerinin sayılarının çok az olması ile de alakalıdır. Şehirlere hanedan üyesi biri atanmadığından bu görevler daha çok emirlere kalmış, dolayısıyla çok sayıda emir, nispeten idari ve finansal özgürlükleri sayesinde, büyük güç ve yetkiye sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra bu yüzyılda fetihler, dolayısıyla yeni gelir kaynakları tükenince toprak ve topraktan elde edilen gelir önem ve değer kazandığı gibi emirlerin değişmeden aynı toprak üzerindeki hükmü daha uzun süreli olmaya başlamıştır. Bu durum da emirlerin gücünü pekiştirmiştir.

Sübhan Kulu'nun Belh valiliği döneminde bölgenin doğusunda bulunan Kunduz'da Katagan Kabilesi güç ve nüfuz kazanırken, batısındaki Meymene, Şibergan ve Andhuy'da da Ming Kabilesi ön plana çıkmaya başlamıştır.

Abdülaziz'in hanlığı bırakması üzerine Sübhan Kulu 28 Ekim 1681'de Buhara Hanlığı tahtına çıkınca, Belh'in özerk yapısını sonlandırma adına ciddi girişimlerde bulunmuştur. Bunu biraz da, kendi avarında bir hanedan üyesinin olmayışına borçludur. Kardeş, amca, çocuk (1702'de öldüğünde çocuklarından sadece Ubeydullah ile Ebu'l-Feyz hayatta idi), kuzen ve yeğenler arasında yaşı balığ böyle biri olmayınca, Belh valiliğine de bu anlamda bir talep olmamıştır.⁵⁵ Ancak yine de o, 1685 yılına kadar oğullarından birini veliahdı olarak Belh valiliğine atamıştır. Bu çerçevede en büyük oğlu İskender'i 1683 yılının

53 McChesney, 2014, s. 113, 128.

54 Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi*, çev. Rıza Nur; sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 331.

55 Sübhan Kulu han olur olmaz hanedandan kendisi için tehlikeli olabilecek kim varsa, Belh'e gönderip buradaki sarayda hapsedirmiştir. Bu saray "halvet-saray" veya "halvet-kede" olarak anılmıştır. Bkz. McChesney, 2014, s. 153.

başında Belh valiliğine atamış, ancak oğlu görevinde bir yılını doldurmadan gıda zehirlenmesinden vefat etmiştir. Bunun üzerine diğer oğlu Ebu'l-Mansur ağabeyinin yerine getirilmiştir. Ancak Ebu'l-Mansur Özbeklere karşı Kalmukları ön plana çıkarması, uygunsuz davranışları, kibri ve ahlaksızlığı nedeniyle ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır.⁵⁶ Bunun üzerine babası onu 2 Mayıs 1684'te öldürtmüştür. Ondandır sonra valilik görevine getirilen Sıddık Muhammed Sultan (üçüncü çocuk) hakkında da kaynaklardaki ifadeler (kan dökücü vb) oldukça na- hoştur. Ayrıca onun geleneksel Belh özerkliği siyasetini yeşertme girişimleri de işin içine eklenince Belh'te güçlü olan Türkmenler, Mingler ve Kongratlar ona cephe almışlardır. Sonuçta şikâyetleri dikkate almak durumunda kalan Sübhan Kulu Han üçüncü oğlunun da görev süresi bir yılını doldurmadan Belh üzerine sefer düzenlemiş, 22 Aralık 1685'te onu yakalatıp idam ettirmiştir.⁵⁷

Üç oğlundan da istediği verimi alamayan Sübhan Kulu Han, bundan sonra uygulama değişikliğine gitmiş ve 1685-1697yılları arasında Belh valilerini emirleri arasından seçmiş, hanedan üyelerini ise halvet-saraya kapatmıştır. Bu dönemde Belh bölgesinin doğusunda Katagan, batısında Ming ve güneyinde de Alçın kabileleri eski güç ve kudretlerini geri kazanmışlardır. Bu dönemde merkezî yönetimin atadığı valiler başta arazi meseleleri olmak üzere, bu kabileler arasındaki sorunları çözen merciler olmuşlardır. Ayrıca Belh bölgesinin so- yurgaldan iktaya dönüşmesi ile birlikte valinin kim (ya da hangi kabilede) ol- cağı da mücadelelere sebep olmuştur. Bu arada bazı valiler Cengiz soyundan birini tahta çıkarma girişiminde bulununca Sübhan Kulu'nun düzeni sağlama adına Belh'e gelmesi de gerekmiştir. Sonunda, 1697'de tekrar hanedandan bi- rini Belh valisi olarak atamaya karar vermiştir. Ancak ilginçtir ki, hayattaki iki oğlundan (Ubeydullah ve Ebu'l-Feyz) ziyade en büyük oğlu İskender'den olan torunu Muhammed Mukim'i bu göreve getirmiştir.

1697'den öldüğü yıl olan 1702'ye kadar, oğlu İskender'in (1655-1683) oğlu Muhammed Mukim (d. 1679) Belh valiliği görevini sürdürmüştür, Sübhan Kulu Han onun özerkliğini tanımıştır. Muhammed Mukim'in idaresinde Belh bölgesi bir yandan özerk bir konum kazanırken, bir yandan da batıda Şibergan merkez- li Ming Kabilesi, doğuda Kunduz merkezli Katagan Kabilesi, merkezde de Mu- hammed Mukim halinde üçlü bir yönetim yapısı ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Belh'in bu özerk yapısı Sübhan Kulu Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Onun 1702 yılında ölümüyle birlikte aslında veliiahtların Belh'te valilik yapma geleneği de sona ermiş oldu. Başka bir deyişle, Sübhan Kulu, şehzadeliği sırasında Belh'te valilik yapan son Buhara Hanlığı hükümdarı oldu. Bunun anlamı kendinden sonra tahta çıkacak iki oğlu da tecrübe edinmeden göreve geleceklerdi.

56 Münşi, 1380 hş, ss. 197-201; Münşi, 1956, ss. 119-121; McChesney, 2014, s. 154.

57 Münşi, 1380 hş, ss. 201-205, 209-214; Münşi, 1956, ss. 121-123, 126-129; McChesney, 2014, ss. 155-156; Ahmedov 1982, ss. 116-117.

58 McChesney, 2014, s. 160.

Ubeydullah Han 1702 yılında başkent Buhara'da han ilan edilince, hanedanın en büyük üyesi iddiasıyla Muhammed Mukim de kendisini Belh'te han ilan ettirmiştir.⁵⁹ Esasında Muhammed Mukim'in bu şekilde hareket edişinin arka planında Belh bölgesinin en kudretli kabilelerinden birinin reisi olan Mahmud Biy Katagan vardı. Mahmud Biy, Muhammed Mukim'in hamisi sıfatıyla bütün Belh bölgesine hâkim olmuş, bununla da yetinmeyip Tirmiz, Şehrisebz ve Hisar-ı Şadman'a kadar nüfuz alanını genişletmiştir. Ancak 1707 yılı başında Muhammed Mukim'in öldürülmesi esasında onun da sonunu hazırlamıştır.⁶⁰

Muhammed Mukim'in ölmesi ile hanedan içinde kendisine rakip olabilecek kimse kalmaması Ubeydullah Han'ın elini güçlendirmiştir.⁶¹ Mahmud Biy'in bağımsızlığını ilan etmesi, ancak Cengiz soyundan olmaması nedeniyle kabul görmediği gibi hanedandan başka birisini tahta çıkararak Belh'teki konumunu sürdürmeye çalışması da işe yaramamıştır. Çünkü Belh'teki pek çok emir Ubeydullah Han'a tabi olarak ona cephe almıştır.⁶² Mücadele etmesine rağmen Mahmud Biy Katagan Mayıs 1707'de kaçmak zorunda kalmıştır. Böylece yüzyıldan fazla bir süre devam eden Buhara-Belh çatışması ve rekabeti sona ermiş, Belh bölgesi Buhara'ya bağlanmıştır. Ancak Ubeydullah'ın Belh bölgesinin batısı (Şibergan) ile doğusundaki (Kunduz) şehirlerde tam egemenlik kurduğunu söylemek zordur.

Bu dönemden itibaren Buhara Hanlığı'ndaki hükümdarların kudretsizliği ve fatihler geleneğini devam ettirememesi, bunun yanı sıra hanedanı devralacak bir Cengizli ailenin ülkede mevcut olmaması şehirleri yöneten, aynı zamanda o şehrin en nüfuzlu kabilesinin emiri (beyi) olan kişilerin zamanla özerk hareket etmelerine yol açmıştır.

Bu çerçevede, özellikle Şibergan'da Ming, Kunduz'da Katagan, Kahmerd'de Alçın, Hocend'de de Mangıt kabilesi ve reisi her ne kadar başkente tabi gözükseler de, artık ciddi manada müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Buna Ubeydullah'ın yanlış bulunan uygulamaları da eklenince 1711 yılında bir isyan çıkmış ve han tahttan indirilerek yerine kardeşi Ebu'l-Fez çıkarılmıştır.⁶³

Ebu'l-Fez Han (1711-1747) döneminde de emirlerin güç ve nüfuzları perçinlenerek artmaya devam etmiştir. Belh emirleri başlarına buyruk hareketlerini daha da ileri taşımışlar, Safevi Devleti hükümdarı Hüseyin Şah'ın onayını alarak, çok uzun zamandan beri Herat'ta sürgünde olan Vali Muhammed Han

59 Ubeydullah 1681 doğumluyken, Muhammed Mukim 1679 doğumludur. Ubeydullah'ın kardeşi Ebu'l-Fez ise daha da küçük olup 1695 doğumludur.

60 Mir Muhammed Emin Buharî, *Ubeydulla-Name*, Pervod s Tadjikskogo s primeçaniyami çlena-korrespondenta Akademii Nauk Uzbekskoy SSR Professora A. A. Semenova, İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957, ss. 101-102; McChesney, 2014, s. 163.

61 Ebu'l-Fez o sırada 12 yaş civarındaydı ve Buhara'da gözetim altındaydı.

62 Buharî, 1957, s. 109; McChesney, 2014, s. 164.

63 Buharî, 1957, ss. 250-251.

Görüş

Akademik
Bakış

343

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

(ö. 1612) neslinden İbadullah Sultan ile iki oğlu Cihangir ve Sencer'i 1711 yılında Belh'e getirtmişlerdir.⁶⁴

İbadullah, on yedi ay, büyük oğlu Cihangir birkaç gün, küçük oğul Sencer ise beş yıl Belh'te hanlık yapmışlardır. Bu süre zarfında Buhara Hanlığı iyice güçten düşmüş, Ebu'l-Feyz Han neredeyse sadece başkent Buhara ve hemen yakın çevresinin hükümdarı olarak kalmıştır. 1717 yılında Sencer öldürülünce, Belh'teki Özbek emirleri Herat'tan bu sefer yine Vali Muhammed neslinden olan Muhammed Sultan'ı Belh'e getirip tahta çıkarmışlardır. Ancak Belh çevresinde yaşayan Kıpçak Kabilesi ile bozuşunca, Kıpçak kabilesi onu tahttan indirmiş, yerine ise 1720 yılı yazında, Cengizli olup olmadığı net bilinmeyen Arap Muhammed Han'ı çıkarmıştır. Belh'te Cengiz soyundan birini tahta çıkarma girişimi Arap Muhammed'in 1731 yılında ölümünden sonra da, 1737 yılına kadar devam etmiştir. Bu durum Belh'in 1711 yılından itibaren, yani Ebu'l-Feyz Han döneminden itibaren, artık kesin olarak Buhara Hanlığı'ndan koptuğunu ve bağımsız hareket ettiği göstermektedir.⁶⁵

1737 yılının yaz mevsiminde Nadir Şah tarafından işgali, Belh'teki 500 yıllık Cengizli, 230 yıllık Buhara Hanlığı egemenliğini sona erdirmiştir. Meşhed şehrinden hareket eden Nadir Şah'ın oğlu Rıza Kulu Han, Belh'i ele geçirecek şehirdeki son Cengizli hükümdar Ebu'l-Hasan Han'ı tahtından indirmiştir. Böylece Belh tarihinde bir dönem kapanmış, yeni bir dönem başlamıştır. Nadir Şah, eski yöneticileri tümenden görevden alarak her şehre ve kasabaya kendi idari ve mali yöneticilerini atamıştır.⁶⁶

d) Herat

Belh'te olduğu gibi, kaynaklarda "Herat" denilmekle aslında bazen kale kastedilirken, bazen kalenin etrafında uzanan şehir, hatta bazen de doğu-batı yönünde 200 km, kuzey-güney yönünde de 30 km'lik Haririud (Tecen) Nehri havzası ifade edilmiştir.

Timurlular döneminde Şahruh (1405-1447) zamanında devletin yeni başkenti yapılan Herat şehri, o günden itibaren aynı zamanda Timurluların ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Burada pek çok âlim yetişmiş ve edebi ürünler ortaya konulmuş, öyle ki batılılar bu durumu "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırmışlardır.⁶⁷ Timurlu Ebu-Said (1451-1469) döneminde 1459 yılında Herat başkentlik statüsünü kaybetse de, 1469 yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın

64 McChesney, 2014, s. 166.

65 McChesney, 2014, s. 167.

66 Nadir Şah'ın Belh'in de dâhil olduğu Afganistan'ı işgali için bkz. J. L. Lee, *The 'Ancient Supremacy': Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh, 1731-1901*, Brill, Leiden, New York, Köln 1996, ss. 62-72; Michael Axworthy, *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, I. B. Tauris, Londra 2006, ss. 75-98.

67 Maria E. Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden, Boston 2007, s. 41.

şehri ele geçirmesi ile birlikte tekrar başkent yapılmıştır.⁶⁸ 1503 yılında Buhara Hanlığı hükümdarı Muhammed Şibanî, Amuderya'nın güneyinde görünse de, esas fetihlerini 1506 yılından itibaren gerçekleştirebilmiştir. Bu yılda Belh'i zapteden Özbek hanı, ertesi sene 14 Nisan 1507'de Semerkand'dan yola çıkmış, 13 Mayıs'ta da Kerki üzerinden Amuderya Nehri'ni geçerek Herat üzerine yürümüştür.⁶⁹ Önce Andhuy'u fetheden Şibanî Han, müteakiben Murgab Nehri kenarındaki Maruçak'ı teslim almıştır. Özbeklerin hareketini öğrenen Timurlu hükümdarları Bediüzzaman ve Hüseyin Mirzalar ordu hazırlamış, iki taraf 19 Mayıs 1507'de karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşı Özbekler kazanmış, müteakiben ilerleyen Özbek ordusu 23 Mayıs 1507'de Herat'ı fethetmiştir.⁷⁰ Müteakip ilk Cuma günü olan 28 Mayıs 1507'de de hutbe Ebu'l-Hayr Han ile Muhammed Şibanî Han adına okunmuştur.⁷¹

1508 yılında tekrar Horasan bölgesine gelen Muhammed Şibanî, önce Cürcan'ı, müteakiben de Bistam'dan Damgan'a kadarki bütün araziye zapt etmiştir. Ne var ki bütün bu başarılar ve kazanımlar onun 1510 yılında Merv'de Şah İsmail'e yenilmesiyle büyük zarar görmüştür. Savaşı kazanan Safevi hükümdarı, Harezmi de dâhil olmak üzere, Amuderya Nehri'nin batısındaki bütün Özbeklere tabi toprakları kendisine tabi kılmıştır. Böylece Herat da Safevilere teslim olmuş ve ilk Safevi birliği 8 Aralık 1510'de şehre girmiş, Şah İsmail ise 21 Aralık'ta şehre ulaşmıştır.⁷²

1511 ve 1512 yıllarında Özbeklerin Safeviler ile birlikte olan Babür'e karşı başarılar kazanmaları, onları tekrar Horasan üzerine seferler düzenlemeye motive etmiştir. Herat bölgesinin Safevi askerî birlik merkezlerinden uzak olması, bunun yanı sıra başta Herat olmak üzere çevredeki Horasan şehirlerine nitelikli valilerin atanmaması gibi sebepler de Özbek akınlarının başlamasını ve etkili olmasını tetiklemiştir. Böylece elli yılı aşkın bir süre bölge Özbek akınlarına maruz kalmıştır.⁷³

Özellikle Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünden itibaren, Muhammed Şibanî'den sonra Özbeklerin toparlanmasında başat rol oynayan yeğeni Ubeydullah Sultan Horasan'ın pek çok bölgesi gibi Herat üzerine de seferlerini yoğunlaştırmıştır. Ubeydullah'a göre Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb'ın başkentinden kalkıp Herat valisi olan kardeşi Sam Mirza'ya yardıma gelmesi çok zordu. Ancak Sam Mirza'nın lalası ve Horasan beylerbeyi olan Durmuşhan Şamlu, Özbek tehlikesine karşı şehrin surlarını onartmış, halkı savaş konusunda bilinçlendirmiş ve şehrin kapılarının muhafızlarını da artırmış-

68 Khwandamir, 1994, s. 411, 421.

69 Khwandamir, 1994, s. 537.

70 Ahmedov, 1985, s. 31.

71 Khwandamir, 1994, s. 540.

72 Khwandamir, 1994, ss. 592-593.

73 Tumanoviç, 1989, s. 47.

Gazi

Akademik
Bakış

345

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

tı. Bu yüzden Ubeydullah'ın birkaç ay süren Herat'ı ilk kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁴

Özbeklerin Horasan üzerine ikinci seferi dirayetli bir komutan ve yönetici olan Durmuşhan Şamlu'nun ertesi yıl (1525) vefatı üzerine gündeme gelmiştir. Ubeydullah, Merv üzerinden Meşhed'e yürüyerek burayı ele geçirmiştir. Müteakiben Astarabad'ı (Cürcan) fethederek buraya oğlu Abdülaziz Sultan'ı vali olarak atamıştır. Ancak şehirden ayrılmasından kısa süre sonra Safeviler şehre tekrar hâkim olmuşlardır. Bunun üzerine geri dönen Ubeydullah Sultan şehri geri almıştır. Buradan Herat'a yönelen Ubeydullah Sultan, ne var ki, kışın bastırması üzerine Guryan'da kışlamak zorunda kalmıştır.⁷⁵

1528 yılında Herat'a gelen Ubeydullah Sultan yedi aylık bir kuşatmanın ardından şehri zapt etmeye yakınlaşsa da Şah Tahmasb'ın üzerine gelmesi ve onun öncü birliklerinin Özbek ordusuna ağır zayıat vermesi nedeniyle Mâverâünnehr'e dönmüştür.⁷⁶

Ubeydullah Sultan, Horasan üzerine üçüncü sefer hazırlığını ciddi tutmuş, Mâverâünnehr, Deşt-i Kıpçak, Andican, Otrar ve Kaşgar'dan göçebe, şehirli, Kalmuk, Kazak ve Kırgızlar arasından toplanan 120.000 kişilik devasa bir ordu kurmuştur. Bunun 80.000'i bahadırlardan (tecrübeli, kendini ispat etmiş asker) oluşmaktaydı. Buna karşın Safevi ordusu 24.000 kişiydi. *Tarih-i Alem-Ara-yı Abbasi'*nin müellifine göre, Cengiz Kağan'dan beri bu büyüklükteki hiçbir ordu Amuderya Nehri'ni geçmemiştir.⁷⁷ Sonunda iki ordu 24 Eylül 1528'de Cam bölgesinde karşı karşıya geldiler. Savaşta, başlangıçta Özbekler üstünlük sağlasalar da, bu durum uzun sürmedi ve Ubeydullah Sultan'ın da yaralanması işleri daha da kötüleştirdi. Sonunda Özbek ordusu dağıldı ve savaş kaybedildi.⁷⁸ Savaştan sonra Herat valiliği, Durmuşhan Şamlu'nun kardeşi olan Hüseyin Han Şamlu'ya tekrar tevdi edildi. Şah Tahmasp, Herat'taki yiyecek sıkıntısı ve batıdaki gelişmelerin önem kazanması gibi nedenlerle ordusunu hızlıca Herat'tan çekti.

Ertesi yıl, 1529 yazında, Ubeydullah Sultan dördüncü kez Horasan üzerine yürüdü. Bu sefer hedefinde Meşhed vardı. İki ay süren kuşatmanın ardından orayı ele geçirip Herat'a yöneldi. Uzun bir kuşatma neticesinde zaten kıtlık olan şehirde yiyecek tamamen tükenince şehrin ileri gelenleri güven içinde ayrılma karşılığında şehri teslim etmeyi kabul ettiler. Böylece Herat şehri on dokuz yılın ardından tekrar Özbeklere tabi olmuştur.⁷⁹ Ne var ki, Herat'ın düşmesi Safevi şahı Tahmasb'ı tekrar harekete geçirdi. Safevi ordusunun üzerine geldiğini

74 Monshi, 1978, ss. 84-85.

75 Monshi, 1978, s. 86.

76 Monshi, 1978, ss. 86-87.

77 Monshi, 1978, s. 89.

78 Münşi, 1380 hş, s. 93; Münşi, 1956, s. 55.

79 Monshi, 1978, ss. 93-94

öğrenen Ubeydullah Sultan ise 26 Ağustos 1529'da şehirden ayrılarak Merv'e gitmiştir. Burada bir yandan Cengizli sultanlarını askerleri ile birlikte kendisine katılmaya davet ederken, bir yandan da Şah Tahmasp ile hakaret içerikli mektuplaşmalar gerçekleştirmiştir.⁸⁰ Özbek sultanları onun davetine icabet etseler de, Merv'de yapılan görüşmelerinde çoğunluk Şah Tahmasp ile savaşmama-dan yana tavır almıştır. Bunun yanı sıra, Şah Tahmasp'ın 70.000 kişilik kalabalık bir ordu ile geldiği de haber alınınca, Ubeydullah Sultan, istemeyerek de olsa Mâverâünnehr'e dönmek durumunda kalmıştır.⁸¹ Özbeklerin ayrılmasından sonra Herat'a gelen Şah Tahmasp burada düzeni sağladıktan sonra, şehre kardeşi Bahram Mirza'yı atamış, onun lalası ve Horasan Beylerbeyi olarak da Gazihan Tekelü'yü tayin etmiştir. Horasan seferlerinden vazgeçmeyen Ubeydullah Sultan, 1530'da Serahs üzerinden Meşhed, 1532'de ise Herat, Meşhed, Astrabad, Sebzvar ve Bistam şehirlerine hücum etmiştir. Meşhed, Sebzevar ve Astarabad'da kısa süreliğine kontrol sağlansa da, özellikle Herat uzun kuşatmaya rağmen bir türlü ele geçirilememiştir. Şah Tahmasp'ın da Horasan'a gelmek üzere olduğu haberi ulaşınca Özbekler geri çekilmişlerdir. İskender Beg Münşi'nin ifadesine göre, Özbek meselesini kökten çözme adına Safevi şahı Mâverâünnehr'i fethetmeye niyetlense de batıda Osmanlıların Azerbaycan ve Irak-ı Acem seferi onu bu niyetinden vazgeçirmiştir.

1534'te Safevi başkentinde, "Büyük İsyan" ortaya çıkmıştır.⁸² Hüseyin Han Şamlu, muhtemelen Osmanlı ve Özbeklerin zımnî onayı ile Şah Tahmasp'ı tahttan indirip şahın kardeşi uysal Sam Mirza'yı tahta çıkarmak istemiştir. Ancak isyan girişimi Safevi şahı tarafından başarı ile savuşturulmuş ve başta Hüseyin Han Şamlu olmak üzere Şamlu kabilesi şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Olaylardan haberdar olan Ağzivar Şamlu ve Sam Mirza, Herat merkezli Horasan'da isyana kalkışmışlar, Herat halkının bütün mal ve mülkünü talan etmişlerdir. Güçlerini ve zenginliklerini daha da artırmak adına Ağzivar Şamlu ve Sam Mirza bir ordu hazırlayıp Kandahar'ı ele geçirmek istemişlerdir.⁸³

19 Şubat 1535'te Herat'tan ayrılan isyancı ordusu Kandahar'ı sekiz ay müddetle kuşatmıştır. Kuşatmanın artık üstesinden gelemeyeceğini anlayan şehrin valisi Hoca Kelan Çağatay, Hümayun'un kardeşi olan ve onun adına şehri yöneten Mirza Kamran'a haberci göndermiştir. Mirza Kamran Lahor'dan 20.000 kişilik bir ordu ile yardıma gelerek Heratlıları bozguna uğratmıştır.⁸⁴ Ağzivar yakalanarak idam edilmiş, Sam Mirza ise zorlukla kaçabilmiştir.

80 Martin B. Dickson, *Şah Tahmasp and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958, ss. 180-187.

81 Monshi, 1978, ss. 94-96.

82 Dickson, 1958, ss. 265-295.

83 Bazı kaynaklar asilerin Şah Tahmasp'tan korktukları için Kandahar'a gittiklerini söylerken bazıları da Sam Mirza hükümdarlığı altında Babürlülere tabi Afganistan topraklarında yeni bir devlet kurma niyetiyle harekete geçtiklerini ifade ederler. Bkz. Dickson, 1958, s. 291.

84 Monshi, 1978, ss. 102-103; Tumanoviç, 1989, s. 51.

Görüş

Akademik
Bakış

347

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ubeydullah Han (1533-1540) bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyerek 5-6 bin kişilik bir birliği Horasan üzerine göndermiştir. Ancak Özbek birliği Cam'da yenilgiye uğramıştır. Aynı anda Şibanîlerin Garcistan valisi Bayram Oğlan da Herat üzerine yürümüş, Ağzivar ile Sam Mirza'nın şehre atadığı 80 yaşındaki Halife Sultan Şamlu, onların bıraktığı küçük bir birlikle İsfizar'da Özbeklere direnmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamadığı gibi hayatını da kaybetmiştir.⁸⁵

Halife Sultan Şamlu İsfizar'da ölünce Heratlılar, yerine Meşhed valisi olan Sufyan Halife Rumlu'yu kendilerine vali yaptılar. Bu sırada Ubeydullah Han tekrar harekete geçerek Meşhed şehrine geldi. Şehrin müdafaasını Sufyan Halife'nin eşi organize etmekteydi. Herat'tan Meşhed'e yardıma gelen Sufyan Halife ile Ubeydullah Han iki gün süren kanlı bir savaş yaptı. Sonunda kazanan taraf Özbekler oldu ve Sufyan Halife de idam edildi.⁸⁶ Müteakiben Herat'ı kuşatan Ubeydullah Han, beş ayın sonunda şehre sahip oldu. Böylece yedi yıl sonra Özbek hanı şehre tekrar hâkim olabildi. İskender Beg Münşi'ye göre onun Herat hâkimiyeti on dört ay sürdü.⁸⁷ Sonunda Şah Tahmasp'ın ordusu ile birlikte Horasan'a gelmek üzere yola çıktığını haber alan Ubeydullah Han onunla savaşmak istedi, ancak diğer Özbek sultanları buna yanaşmayınca Mâverâünnehr'e dönmek üzere Horasan'dan ayrıldı.⁸⁸ Herat'a ulaşan Şah Tahmasp, kendisine komplo kuran kardeşi Sam Mirza'yı affetse de onu şehrin valiliğine tekrar atamayıp bu göreve kendi oğlu Sultan Muhammed'i layık gördü.

Bundan sonra Ubeydullah'ın, öldüğü tarih olan 16 Mart 1540'a kadar Horasan'a yeni bir seferi olmamıştır. Böylece Ubeydullah Han ile Şah Tahmasp arasında on beş yılı aşkın bir süre devam eden Herat özelinde Horasan'a sahip olma mücadelesi sona ermiştir. Ubeydullah Han altı kez Herat üzerine sefere çıkmış, kısa süreli başarılar hariç şehre kesin bir şekilde asla sahip olmamıştır. Bu süre zarfında Herat şehri hem Özbekler hem de Safeviler tarafından büyük bir yıkıma uğratılmış, şehir halkı yağmalanmış, ticaret durma noktasına gelmiş, tarım mahvolmuştur.

Ubeydullah Han'ın ölümünü müteakip 1540'lı yıllar boyunca Buhara Hanlığı'nın Horasan üzerine seferleri olmamıştır. Bunun nedeni hanlığın bir süre kudretli hükümdarlardan mahrum kalmasıdır. Bu sayede, başta Herat halkı olmak üzere Horasan halkı kendine gelebilmiş, bölgeye istikrar kazandırılarak üretim ve ticaretin önü açılmıştır. Ancak 1550 yılından itibaren Herat üzerine Özbekler tekrar sefer düzenlemeye başlamışlardır. İlk sefer 24 Mayıs 1550 tarihlidir. Özbekler şehri almak için büyük bir mücadele gerçekleştirirler

85 Monshi, 1978, s. 103; Tumanoviç, 1989, s. 52.

86 Monshi, 1978, ss. 104-106; Tumanoviç, 1989, s. 53.

87 Monshi, 1978, s. 107.

88 Tumanoviç, 1989, s. 55.

de başarılı olamamışlar ve sonunda çekilmek zorunda kalmışlardır.⁸⁹ Horasan Beylerbeyi Muhammed Han Şerefeddinoğlu Tekelü, bu zaferi avantaja çevirmek için hemen bir ordu hazırlayarak oğlu Kazak idaresinde Garcistan tarafına göndermiş, ilerleyen Herat ordusu Aşar kalesini teslim almıştır. Bu başarısı nedeniyle Kazak babasının ölümünden sonra Şah Tahmasp tarafından Horasan Beylerbeyi yapılmıştır.

Buhara Hanlığı'nda 1540-1570 yılları arasında iç çatışmalar ve taht kavgaları gündemi ciddi manada meşgul etse de, Özbekler fırsat buldukça Horasan üzerine seferlere çıkmışlardır. Mâverâünnehr Özbeklerinin yanı sıra, Harezmi Özbekleri de Astrabad ve Nişabur'a kadar uzanan akınlar düzenleyerek pek çok ganimet elde etmişlerdir.

Bundan sonra ilk ciddi Özbek akını 1570 yılında Cam şehri üzerine olmuş, şehrin Safevi tabiiyetindeki valisi Zeynel Bey dirense de başarı gösterememiş, Özbekler savaşı kazanarak bol ganimet elde etmişlerdir. İkinci Özbek saldırısı ise 1573 yılında meydana gelmiştir. Dönemin Buhara Hanlığı hükümdarı İskender Han'ın (1561-1583) oğlu Abdullah Sultan Garcistan üzerine yürümüş, ancak başarılı olamamıştır.⁹⁰

Özbeklerin bir sonraki önemli seferi 1587'de gerçekleşmiştir. Orduda II. Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin'in kumanda etse de, bir müddet sonra Abdullah Han da Herat'a gelmiştir.⁹¹ Özbek ordusu on ay süreyle şehri kuşatmış, kalede açlık ve salgın hastalıktan 4.000 kişi can vermiştir. Sonunda 1588'da şehir Özbeklere teslim olmuştur. Şehrin valisi Ali Kulu Han Şamlu yakalanarak idam edilmiştir.⁹² Bu sefer kapsamında Özbekler Guryan şehriden Murgab Nehri'ne kadar olan sahayı kontrollerine almışlardır.⁹³ II. Abdullah Han Herat merkezli bu bölgeye Mir Kulbaba Kükeltaş'ı atayıp Mâverâünnehr'e dönmüştür.

Herat'ı müteakip Özbek ordusu Meşhed üzerine yürüse de, hem ordunun yorgunluğu ve yıpranmışlığı, hem de Şah Abbas'ın üzerine geldiği haberi nedeniyle Abdullah Han ülkesine geri dönmüştür. Ancak 1589 baharında yeni bir seferle Horasan üzerine yürüyen Özbekler yine Meşhed'e yönelmişler, dört aylık bir kuşatmanın ardından şehir teslim olmuştur.⁹⁴ Bunun yanı sıra Buhara Hanlığı ordusu Horasan'daki Cam gibi diğer şehirleri de ele geçirerek hanlığın sınırlarını genişletmiştir.

Müteakiben başkentine dönen II. Abdullah, bundan sonra Horasan işleriyle pek uğraşmamış, ülkedeki otoritesini güçlendirmekle ilgilenmiştir. Ancak

89 Monshi, 1978, ss. 155-157; Tumanoviç, 1989, s. 56.

90 Tumanoviç, 1989, s. 59.

91 Audrey Burton, "The Fall of Herat to the Uzbeks in 1588", *Iran*, c. 26, 1988, s. 120.

92 Tumanoviç, 1989, s. 64; Lee, 1996, s. 36.

93 Monshi, 1978, s. 561.

94 Monshi, 1978, ss. 588-591; Tumanoviç, 1989, s. 64.

bu sırada bir yandan Belh valisi olan oğlu Abdülmümin'in bütün Horasan vilayetinin kendisine tabi olması talebiyle hareket etmesi, bir yandan da kuzeyden hanlığa yönelik Kazak hücumlarının sıklaşması nedeniyle, Özbek hanı, Safevilerle iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Ancak onun bu uzlaşmacı tavrı, Şah Abbas'ı harekete geçmeye teşvik etmiştir. Esasında batıdaki gelişmeler onun Horasan meselelerine yeterince odaklanmasına engel olmaktaydı. Biraz da bu yüzden Özbekler Horasan'da rahat hareket edebiliyorlardı. Şah Abbas ne zaman Horasan üzerine yürüse, Özbek ordusu ya çekiliyor, ya da zaten çekilmiş oluyordu. Bu yüzden iki ordu neredeyse hiç karşı karşıya gelip kozlarını paylaşmamışlardı. Safeviler, Horasan'a geldiklerinde kaybedilen toprakları geri alıyorlar, çekildiklerinde bu sefer de Özbekler o yerleri tekrar kendilerine tabi kılıyorlardı. Zaten Şii olan Horasan halkı, Buhara Hanlığı egemenliğinde yaşamaya çok da razı değildi. Dolayısıyla bu dönemde, Belh hariç olmak üzere, onun batısındaki toprakların kesin bir sahibi olduğunu iddia etmek güçtür.

1598'de II. Abdullah Han'ın vefat ettiği haberini alan Şah Abbas, hemen hazırlıklarını tamamlayarak 9 Nisan 1598'de Horasan seferine çıkmıştır. Ordu Kazvin ile Meşhed arasındaki yolun yarısına ulaşmıştı ki, önce hanlığın en büyük emirlerinden olan Kulbaba Kükeltaş, ardından da II. Abdullah'tan sonra tahta çıkan Abdülmümin Han'ın ölüm haberleri karargâha ulaştı. İlerleyen Safevi şahı Nişabur ve Meşhed şehirlerine yaklaştığında şehrin valileri kaçmışlardır. Böylece her iki şehir de savaştan kolaylıkla teslim alınmıştır.⁹⁵

1 Ağustos'ta Meşhed'den ayrılan Şah Abbas, 9 veya 10 Ağustos 1598'de Horasan'ı terk etmeyen Din Muhammed (1564-1598) ile Ser-i Pul mevkiinde karşı karşıya gelerek onu büyük bir yenilgiye uğrattığı gibi ölümüne de yol açmıştır.⁹⁶ Din Muhammed'in ölümü üzerine kardeşi Baki Muhammed aileyi ve kalan askerleri toparlayıp Mâverâünnehr'e çekilmiştir.

Yürüyüşüne devam eden Şah Abbas çok geçmeden Herat'a sahip olmuştur. Burası doğu yönünde hem Özbeklere, hem de Babürlülere karşı düzenleyeceği seferlerde onun için merkez üs olmuştur. 1601 yılında Belh'te darbe yaptıran Şah Abbas, sarayında yetişen ve himayesindeki Muhammed İbrahim Sultan'ın Belh yöneticisi olmasını sağlamıştır. Böylece Belh ile birlikte Faryab ve Andhuy başta olmak üzere Belh'e kadar bütün saha İran'ın nüfuzu altına girmiştir. Ancak çok geçmeden Belh şehrini Tukay-Timurlu Hanedanı idaresinde Özbekler geri almışlardır. Özellikle Nadir Muhammed'in oğlu Abdülaziz'in şehzadeliği döneminde Özbekler, Herat ve çevresine akınlar düzenleseler de bir daha asla ele geçirememişlerdir. 1716 yılında Abdali/Durrânî Afganlar Herat'ı ele geçirseler de Nadir Şah Afşar 1729 yılında burayı kendine tabi kılmıştır.

95 Tumanoviç, 1989, s. 66.

96 Monshi, 1978, ss. 755-759.

e) Sonuç

16. yüzyılın başından 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Rusya'nın işgaline kadar Batı Türkistan'da önemli bir siyasi yapı olma özelliğini muhafaza etmeyi başaran Buhara Hanlığı, bugün varlık gösteren pek çok ülkede olduğu gibi Afganistan topraklarında da egemenlik kurmuştur. Özellikle ülkenin kuzeyi, Timurlu Devleti'nin ortadan kaldırılması ile birlikte hanlık topraklarına dâhil edilmiş, Nadir Şah'ın istilasına kadar da kısa süreler haricinde elde tutulmuştur. Ancak Belh merkezli olarak yönetilen bu coğrafya hanlık içinde hep özel bir konuma sahip olmuş, 17. yüzyıldan itibaren de veliahdın yönetim bölgesi olmuştur. Özellikle de 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında da burası bağımsızlıklarını ilan eden hanedan üyelerine ev sahip sahipliği yapmıştır. Herat ise Belh'e göre daha zor ve az elde tutulabilmiş, buradaki halkın inanç yapısının da etkisiyle bölge daha çok Safevi hâkimiyetinde kalmıştır.

Kaynaklar

AHMEDOV, B. A., *Istoriya Balha, XVI-Pervaya Polovina XVIII v.*, Izd-vo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1982.

AHMEDOV, B. A., *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv. (Pismennie Pamyatniki)*, İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1985.

ALEKSEEV, A. K., *Politiçeskaya İstoriya Tukay-Timuridov: Po Materialam Persidskogo İstoriiçeskogo Soçineniya Bahr al-Asrar*, İzdatel'stvo S. Peterburgskogo Universitata, St. Petersburg 2006.

AXWORTHY, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, Londra: I. B. Tauris, 2006.

BARTHOLD, V. V., "Otçet O Komandirovke v Turkestan", *Soçineniya*, c: VIII, Moskova 1973, ss. 119-210.

BUHARÎ, Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavı)*, faksimile rukopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: I-II, İzdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1983-1989.

BUHARÎ, Mir Muhammed Emin, *Ubeydulla-Name*, Perevod s Tadjikskogo s primeçaniyami çlena-korrespondenta Akademii Nauk Uzbekskoy SSR Professora A. A. Semenova, İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957.

BURTON, Audrey, "The Fall of Herat to the Uzbegs in 1588", *Iran*, c: 26, 1988, ss. 119-123.

BURTON, J. Audrey, "Who Were the First Ashtarkhānid Rulers of Bukhara?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c: 51, No. 3, 1988, s. 482-487.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Çhan Güşa*, tr. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Görüş

Akademik
Bakış

351

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ÇELİK, M. Bilal, "Astrahanîler (1599-1756) Döneminde Buhara Hanlığı", *Bir İnsan-ı Selîm: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Ed: Refik Arıkan, Halim Demiryürek, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 603-624.

ÇETİN, Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c: 18, 1998, ss. 234-241.

DICKSON, Martin B., *Şah Tahmasb and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türk ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi*, çev. Rıza Nur; sadeleştiren Yunus Yiğit, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

FOLTZ, R., "The Mughal Occupation of Balkh 1646-1647", *Journal of Islamic Studies*, c: 7/1, 1996, ss. 49-61.

GÜLBEDEN, *Humayunname*, çeviren Abdürrab Yelgar, TTK Yayınları, Ankara 1987.

INAYAT KHAN, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*, edited and completed by W.E. Begley and Z.A. Desai, Oxford University Press, Delhi; New York 1990.

İSTORİYA UZBEKSKOY SSR, ed: S. P. Tolstov, R. N. Nabiev, Y. G. Gulyamov, V. A. Şişkin, İzd-vo AN UzSSR, Taşkent 1955.

KAFALI, Mustafa, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, ss. 295-306

KATAGAN, Muhammed Yar ibn Arab, *Musahiru'l-Bilâd: Tarih-i Şibaniyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, tashih: Nadire Celalî, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş.

KHWANDAMIR, *Habibu's-Siyar: The Reign of the Mongol and the Turk, Part Two: Shah-rukh Mirza-Shah Ismail*, translated and edited by W. M. Thackston, Cambridge: Harvard University, 1994.

LAHURİ, Abdulhamid, *Badshahname*, c: II, Kalküta 1868.

LEE, J. L., *The 'Ancient Supremacy': Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh, 1731-1901*, Brill, Leiden, New York, Köln 1996.

MCCHESENEY, R. D., *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of A Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, 2014.

MCCHESENEY, Robert D., "Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Elr*, c: V, 1992, ss. 176-193.

MONSHI, Eskandar Beg, *History of Shah Abbas the Great*, tr: Roger M. Savory, Westview Press, Boulder, Colorado 1978.

MÜNŞİ, Muhammed Yusuf, *Mukim-Hanskaya İstoriya (Tarih-i Mukim-Hani)*, per. A. A. Semenova, AN UzSSR, Taşkent 1956.

MÜNŞİ, Muhammed Yusuf, *Tezkire-yi Mukim Hanî: Seyr Tarih-i, Ferheng-i, İçtimai-yi Maverainnehr der Ahd-i Şibaniyan ve Eşterhaniyan*, ed: Feriştah Sarrafan, Miras-ı Mektub, Tahran 1380 hş.

PRASAD, Ishwari, *The Life and Times of Humayun*, Orient Longmans, Bombay, Kalküta, Madras 1956.

PRAWDIN, Michael, *The Builders of the Mogul Empire*, Allen & Unwin, Londra 1963.

SEMENOV, A. A., "Pervie Şeybanidı i Borba za Maverannah", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 109-150.

SEMENOV, A. A., "Şeybani-Han i Zavoevanie im İmperrii Timuridov", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 39-83.

SUBTELNY, Maria E., *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden, Boston 2007.

TUMANOVİÇ, Natal'ya Nikolaevna, *Gerat v XVI-XVIII Vekah*, "Nauka", Glav. red. Vostochnoy lit-ry, Moskova 1989.

WELSFORD, Thomas, *Four Types of Loyalty in Early Modern Central Asia: The Tuqay-Timurid Takeover of Greater Ma Wara al-Nahr, 1598-1605*, Brill, Leiden, Boston 2013.

Extended Abstract

The Khanate of Bukhara, founded at the beginning of the 16th century, soon spread to the present-day northern Afghanistan. It is possible to evaluate the existence of Khanate of Bukhara in Northern Afghanistan as two centres. The first one is Balkh and the second one is Herat.

For the founder of the Khanate of Bukhara, Muhammad Shibani Khan, the present-day Afghanistan territory was of special importance. Because the centre of the Timurids was here and the state he founded could not have a chance to survive without taking this centre. For this reason, Muhammad Shibani Khan, who first turned firstly to Balkh and conquered it after a four-month siege on 2 November 1506. On 20 May 1507, Muhammad Shibani, who continued his advanced operations, terminated the Timurid State by subjecting Herat to him. Thus, the presence of Khanate of Bukhara in Northern Afghanistan, which would last for more than two centuries, began.

The existence of Khanate of Bukhara in North Afghanistan was endangered for the first time because of Muhammad Shibani Khan's battle of Marw in 1510 with Safavid Shah Ismail. Due to the defeat of Shibani Khan, all the lands in the west of Amudarya, together with Northern Afghanistan, had to be abandoned to the Safavids. However, although the Uzbeks recovered in a short time, the khanate started to conquer the lands in northern Afghanistan only by 1526. With the recapture of Balkh, this place became the administrative centre of Janibegids. Although control in Balkh has been maintained uninterruptedly since 1526, Herat dominance has been ups and downs. Herat under the control of Khanate remained longer under the periods of Ubeydullah Khan (1533-1540) and Abdullah Khan II (1583-1598).

Gazi

Akademik
Bakış

353

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

After the Astarakhanid dynasty came to power, the city of Balkh became seat of the heir. Soon we see that they had relatively independent. The interesting thing is that when the khan died, the heir was appointed to the throne and the new heir acted like his predecessor and the new khan in Bukhara could not do anything about him. This situation continued until the time of Subhan Kulu Khan, but he was able to change this process. Subhan Kulu, who tried to find a solution by assigning his own children to Balkh, however, could not be successful. Upon this, between the years 1685-1697, he chose the governors of Balkh from his *amirs*. However, this time the tribes gained power and influence in the region.

After the death of Subhan Kulu Khan in 1702, the city became a centre where members of the dynasty and even the powerful *amirs* declared their independence. Thus, Balkh remained almost completely disconnected from the khanate until 1737, when it was occupied by Nadir Shah.

As the city of Herat is further west and close to the Safavid border, it remained less under the control of the Khanate. However, during the reigns of Ubeydullah and Abdullah II, the city entered the domination of the khanate, albeit briefly. Most of the time, however, it was one of the centres of conflict with the Safavid State. During the Astrakhanid Dynasty, Herat and his surroundings were embarked on expeditions, but Herat never again took under the control.

Gazi

Akademik
Bakış

354

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020